

JAUNAS MĖNULIS

VYKINTAS VAITKEVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Rytų Lietuvoje žmonės dar palyginti dažnai prisimena maldeles (*poterius, malitvėles*) į jauną mėnulį. Vieni žino maldelių egzistavimo faktą, antri tvirtina, kad pamačius jauną mėnulį buvo kalbama tik „Sveika, Marija“, tretį prisimena pačias maldeles ir paprastai teigia, kad jos jau „išėjo iš mados“.

Iki šiol publikuotos tik lietuviškai užrašytos maldelės. Didžiausia publikacija (apie 60 maldelių) parengta Jono Balio (BILMM, p. 17–23), keletas maldelių skelbta „Tautosakos darbuose“ (TD 4, p. 184) bei „Lietuvių tautosakoje“ (LTt 5, p. 913–915).

Šioje publikacijoje skelbiama 1992–1996 m. įvairiose rytų Lietuvos vietovėse užrašytos maldelės, keli pasakojimai, tikėjimai ir užkalbėjimas, kalbamas pamačius jauną mėnulį. Dešimt maldelių ir užkalbėjimas pateikiami lenkiškai bei gudiškai, keturios – lietuviškai. Lyginant juos tarpusavyje (plg. 3 ir 4*) ir nelietuviškas maldeles lyginant su anksčiau publikuotomis lietuviškomis maldelėmis iš kitų Lietuvos vietovių (žr. komentarus 5, 10, 11, 18), matyti ta pati jų kilmė.

Pažymėtina, jog nelietuviškas maldeles (plg. 5, 14) Vilniaus krašte kalba ir tie žmonės (dideli Lietuvos patriotai), iš kurių užrašyta tautosaka reprezentuoja archajiškiausius lietuvių tautosakos klodus. Tad peršasi mintis, jog maldeles (*poterius*) į jauną mėnulį žmonės skyrė religijos sričiai ir taip pat kaip tikruosius poterius bei tikrąsias maldas nuo XX a. pr. kalbėjo lenkiškai, – išties daugumai maldelių pateikėjų bažnyčioje teko lankyti lenkiškas pamaldas ir naudotis lenkiškomis maldaknygėmis. Kartais XIX–XX a. sandūroje tai darė jų tėvai ar giminaičiai, iš kurių pateikėjai maldeles išmoko.

Rytų Lietuvos regione lietuviškai maldelės buvo kalbamos retai, lietuviški jų variantai dažnai trumpi, nesudėtingi (plg. 3, 9). Palyginti su paplitusiomis kitų rūšių maldelėmis, maldelės į jauną mėnulį dažnai pasižymi nekrikščionišku religiniu turiniu, ką, matyt, turėjo kompensuoti prieš / po maldelės kalbami poteriai „Sveika, Marija“ ar kiti.

Maldelių į jauną mėnulį mitine klasifikacija galima laikyti A. J. Greimo schemą – maldelėse į mėnulį kreipiamasi kaip: (1) į sveikatos teikėją, (2) grožio ir jaunystės garantą, (3) mirusiųjų globėją, (4) laimės ir dalios davėją**. Anot tyrinė-

* Publikacijoje skelbiamo teksto numeris.

** A. J. Greimas. Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones. Vilnius-Chicago, 1990, p. 172–173.

tojo, kad ir koks būtų „tikrasis“ senoviškas lietuviškojo Patrimpo vardas, į dievaitį Mėnulį reikia žiūrėti kaip į vieną iš dievų-suverenų (ten pat, p. 246).

Rytų Lietuvoje bei etninėse lietuvių žemėse Baltarusijoje vietoj mėnulis, mėnuo dar sakoma *dievaitis* (plg. LKŽ 2, p. 351; LTT 1, p. 63, 72). Šią bylą savo ruožtu papildo maldelių paaiškinimai, kaip elgtis pamačius jauną mėnulį (plg. 6, 8), iš kurios pusės geriau jį pamatyti (plg. 2), kaip, pamačius jauną mėnulį, gydyti karpa, žaizdas, dantis (15–18).

1. Sukalbėt „Sveika, Marija“, tai jau labai geras pasivedimas, jau kad jaunas mėnulis. Vienas mūsų kaimynas toksai sako:

– Aš prieš šitų pjautuvų da matai žegnosiuos <...>.

Tai motina jam kažgergu barkšt! – kaip tu taip kalbi an mėnūlia!

2. Svarbu, kad pamatyt iš dešinės pusės, labiausiai tai tas, va, pirmą kartą. Jeigu mėnulį jauną pamatysi iš kairės, jau būktai nelabai gerai, o būktai iš dešinės, o, tai, sako, gerai.

Tai va, aš ir dabar gyvenu, tai taikau – jaunas gali būt, tai žiūriu, dairaus pamatyt iš tos pusės. [Ir reikia sukalbėt „Sveika, Marija“ –] tą tą kalba ir dabar.

3. Kai pamatau pirmą kartą mėnulį jauną, persižegnoju i „Tėve mūsų“, „Sveika, Marija“ sukalbu, „Garbė Dievui Tėvui“, ir kaip čia sakosi, reiškia:

Tau, jauniki, karona,
O mums laimė ir sveikata.

Nu, ale aš nežinau, kad tos sveikatos nėra. Tai čia žegnojasi žmonės tikrai, kai pirmą mėnulį pamato jaunikį <...>.

4. Młody młodiczek,
Młodiczek zyczie,
Tobie na niebie korona,
Mnie na ziemie szczeiść i zdrowie.

Ir triskart „Sveika, Marija“.

– *O žegnotis reikia?*

– Reikia, kaipgi.

– *O kada šitą sako?*

– Kap pirmą kartą pamato jauną mėnulį, jaunų, pjautuvukų <...>.

5. [Jauną mėnulį pamačius] molitvų sukalbėti:

Novy miesiac,
Nova korona.
Miesiacu na piewnie,
A mnie – na zdrowje.

Triskart sukalbėt ir persižegnot, va, <...>. Kad anas pilnintuši, o tu sveika būtai <...>.

6. [J. J.] Mūs tata nabaščikas, aš gerai prisimenu, kad išej, insidairo, kap jau sierpukas (pjautuvukas), jau kepurį nusemįs žegnojasi ir poterius kalba. Triskart jau „Sveika, [Marija]“ <...>.

[Z. K.] Mes tai gudiškai:

Mlade mladyšek,
Tobie na pšiebytok,
A mnie – na zdrowje.

7. [Gviazdu] Gviazdiček,
Gviazdu Gviazdiček,
Mnie na zdorovje,
Jiemu na pribytok (ну, ка подрастал).

Месяц... як выйдешь, то серпочек...

8. Kai pamato jauną mėnulį, tai, buvo, tėvas nusiima kepurį, persižegnoja ir sako:

Jaunas mėnulaicis,
Dangaus karalaici,
Apšvietei dangų ir žemi,
Apšviesk ir mano kūnų.

Stovi vienoj vietoj, nei krust. O geriausia pamatyti jauną mėnulį iš dešinės pusės.

9. Kai pirmąkart mėnulį jauną pamatai, tai raik sakyt:

Tau, mėnuli, šviesybė,
O man linksmybė.

Ir sukalbėt „Sveika, Marija“.

10. Kai pamato jau jaunų, pjautuvukų, tai žegnojasi, ir tį toki žodžiai yra, nu, lyg malda:

Daij, Bože,
Tobe na niebie króliowat,
A mnie – na ziemie.

Mūsėt aišku lankiškai? „Tu danguj, o aš ant žamės“ <...> dabar jau išejo tas, nér [mados].

11. Яко увидешь маленький маленький серпушек, таки, маленький, еще тико, то мы называем Мłodик. Мłodик, ну то czy „Zravas, Marija“ do Matki Boski czeba muvit, bo Matka Boska že stoji na książycu, i vot na obrazach stoit na książycu Matka Boska. Nu, to czy „Zrava, Marija“...

12. Kai pirmąkart mėnulį jauną pamato, tai sako būdavo:

Mesiąc korona,
A mnie złotovo brona.

A paskui „Sveika, Marija“ <...>. In mėną negalima vaikam rodyt – taip sakydavo mum.

13. [Kai pamato jauną mėnulį, tai sustoja, persižegnoja ir kalba:]

Swięci młodi,
Podajj mnie vodi.
Nichpovi telo mnie čista.

14. Va, maciau, dairausi <...> cik ką pjautuvėlis dar, jaunų. Bet aš nežinau, moj vakar buvo jaunų, cia kur kurkelė. Kap senoviški žmonės, tai persižegnoja, ir reikia sukažbėc triskart „Sveika, Marija“, tai triskart:

[Młodiku], młodiku,
Dajj, Boże, zdrowia.

I tadu... „Zdrovast, Marija“ kap lenkiškai, o lietuviškai tai „Sveika, Marija“, tai triskart:

Młodiku, młodiku,
Dajj, Boże, zdrowia
<...>.

15. „Здравость, Мария“, як показывается месячек, месячек, во, луна, „Оч нас“ [Отец наш] и „Здорова, Мария“, запиши, як луна показывается, вот так во то, надо, это месячек светит, на человека так як слонце светит, так и на человека. (X)глянул, уже и месячек, бывает, что хто и ня, ничего (в)манию необрацая.

Тутака, где садаюсь, на наху [?], це (х)где, где нибудь бородовки вот такие, насядают, вот, як увидишь эта месяц, месячек, аха, о те, то тады „Оче нас“, „Здравас, Мария“ [и]:

Млодек млодичек,
Небески ксежичек,
Ходишь по небе,
Злота крона носишь.

О так, эта бородовки тады тей земелькай помазай, помазай, вот так во, помазай, и иди, и неазирайся, вот так во и пойди, вот так, о, эта(о) бородауки пропадают. Вот, эта(о) бородауки пропадаютьц.

16. Kai pirmą kartą jauną mėnulį, būdavo, pamatys, tai sako:

Jauno mėnuo
Seno tėvo,
Apčystyk kūną
Ir kraujų mano.

Ir jei žaizdos kokios ar karpos, paima žemės, patrina. Senoviniai žmonės tai visokius varažbitus turėdavo.

17. Jau kap pas man buvo, merginu <...> net iki kelių buvo [karpos], ir šokc jau reikia, sveikintis reikia, rankos baisiai, baisiai buvo. Tai mes kap ganom, tai tų ožiukų didelį pagaunam ir, sako, iškaš. Ka pradėj, kraujų kap laidziam, ir ką negydziau, ir važinėjau tį pas senetį kalbėc jau tį viską. Paskui aš paci <...> išgyjau.

– *O kaip?*

– Tai dabar netiki, kuom? Mėnuliu jaunu. Kaip jauno, žinot, kada jauno būna (va, dabar ka turbūt jau jauno) mėnulis, ir cik j(u)om išgydė. Ir kur jie dingo, ir nežinau, kur jie dingo, nepama... pastebėjau, kap kur jos dingo, ale jų buvo daug, o Dieve neduok, tų karpų <...>.

– *O ką reikia daryti?*

– Tikėk mėnuliu jaunu ir jis išgydo (?), man darodė ir visa, ir pa... padariau jau taip gerai <...> ir dingo, dingo, ir taip tada dziaugiausi, kad jau... In dešinę inspindo <...>. Karvį kap melžiau, ir kaip tai melžiu, vakare jau, žiūriu, kad mėnulis. Nu, ir, galvoju, pabandysiu ir padaryt.

Kaip ataina jau jauno, ir pirmą kartą mėnuo, kap pirmą kartą pamatai, ir taip jau išėjai, pamatei, ir stokis (nu taip, jau cia...) nu, ir taip stovi, taip reikia, cia mes tai gudiškai jau kap mes, lenkiškai, mes gi lenkiškai, taip padaryti – paimu taip [iš po kairės kojos] ir taip [iš po dešinės], taip [iš po kairės] ir taip [iš po dešinės].

– *Nuo abiejų kojų?*

– Ir sukryžuot taip, šukryžuot, rauc [žolę, žemę ar smėlį] ir tada taip, ir aš lenkiškai sakysiu:

Najsvenša Pana Marija,
Učist mnie tela.

Ir cia va tai te atbulai [dešinė ranka, ne delnu, bet „atbula“ puse apveda liesdama kairę ranką, kaire ranka taip pat – dešinę ranką] ja apveda triskart irgi, kad buvo man visa, tai aš jau cik va per visa, per kojas, per rankas, tada atsigrįžiau ir į mėnulį per [dešini] petį mečiau tą žemę ir nubėgau. Nežinau, bet jau nereikia apsidairinēc. Ir tiesa, itai ne melas, kad aš paci padariau sau, ir karvei va tą padariau.

– *Reikia ar žolę, ar žemę?*

– Žolę ir smėlį, kur stovi – smėlis, taipacia žemės i žolė – kur būsi <...>.

18. [Kada jauną mėnulį pamato, užkalba dantų skausmą:]

<...> Пытом млоды у старега,
Чи неболю зембо умарлего (и повядешь сам себе!),
Мне неболю.
Пытом млоды у старега,
Чи неболю зембо умарлего,
Мне неболю.

Пытом млоды у старого,
Чи неболю зембо умарлего,
Мне неболю.

И потом надо „Здравась Марию“ отговорить <...>. Помогало как кому и помогает, как бы зубы болят, помогает...

Где(б) марлему зембы неболю, гдыш ему болю? Ведь он неживой.

Paaiškinimai

1. P. Kulundžių k., Mlt raj. – Veronika Mackevičienė-Steikūnaitė, 88 m. U. V. Vaitkevičius, 1994 m. *Sg.* LTR 6489/227/.

2. P. Jaurų k., Mlt raj. – Pranas Ivanauskas, 69 m. U. V. Vaitkevičius, 1994 m. *Sg.* LTR 6489/257/.

3. P. Balceriškių k., Trak raj. – Jadvyga Grigonienė, 70 m. U. V. Vaitkevičius, 1993 m. *Sg.* LTR 6489/297/.

4. P. Žižmų k., Šlčn raj. – Bronė Jurušienė-Dvynelytė, 62 m. U. R. Balkutė ir V. Vaitkevičius, 1997 m. *Sg.* LTR 6447/1462/.

5. P. Žižmų k., Šlčn raj. – Michalina Dvynelienė-Butrimaitė, 96 m. U. D. Vaitkevičienė ir V. Vaitkevičius, 1996 m. *Sg.* LTR 6447/220/.

Plg.: „Jaunas Mėnuo, karalaitis: tau pilnatis, man sveikata“ (BILMM 43); „Jaunas ponaitis, dangaus karalaitis, tau ant pilnaties, o mumi ant sveikatos“ (BILMM 58).

6. P. Šiudainių k., Šlčn raj. – Jadvyga Januškevičienė-Klincevičiūtė, 73 m. ir Zofija Kazorienė-Januškevičiūtė, 71 m. U. D. Vaitkevičienė ir V. Vaitkevičius, 1996 m. *Sg.* LTR 6447/547/.

7. P. Maciucių k., Šlčn raj. – Marija Jakavičienė-Magilnicka, 86 m., kilusi iš Raubaičių k., Lydos aps. U. D. Vaitkevičienė ir V. Vaitkevičius, 1996 m. *Sg.* LTR 6447/722/.

8. P. Bakaloriškių k., Trak raj. – Marija Staniulionienė, 79 m. U. V. Vaitkevičius, 1992 m.

9. P. Navapolio k., Kš raj. – Anelė Jokubauskienė, 78 m. U. V. Vaitkevičius, 1992 m. *Sg.* LTR 6167/317/.

10. P. Šeiriškių k., Trak raj. – Stasys Petravičius, 84 m. U. V. Vaitkevičius, 1993 m. *Sg.* LTR 4311/55/.

Plg.: „Tau ponaut, man karaliaut (?); man sveikata, tau pilnatis“ (BILMM 35).

11. P. Verkšionių k., Vln raj. – Albina Jakonis-Giliūn, 74 m. U. D. Vaitkevičienė ir V. Vaitkevičius, 1995 m. *Sg.* LTR 6489/91/.

Plg.: „Kai pamatome jauną Mėnulį, reikia sukalbėti „Sveika, Marija“, nes tuomet šv. Panelė Marija esanti ant Mėnulio“ (BILMM 63).

12. P. Antaveršio k., Prn raj. – Stasė Razmislevičienė (Kairienė), 89 m. U. V. Vaitkevičius, 1992 m. *Sg.* LTR 6167/99/.

13. P. Škilietų k., Trak raj. – Alfreda Ivanauskienė, 54 m. U. V. Vaitkevičius, 1993 m. *Sg.* LTR 6489/368/.

14. P. Grybiškių k., Šlčn raj. – Ona Butrimienė-Staniulytė, 71 m. U. D. Vaitkevičienė ir V. Vaitkevičius, 1996 m. *Sg.* LTR 6447/847/.

15. P. Padvarės k., Šlčn raj. – Stanislava Videikienė-Bineševič, 86 m. U. D. Vaitkevičienė ir V. Vaitkevičius, 1996 m. *Sg.* LTR 6447/788/.

16. P. Giriotiškių k., Prn raj. – Ona Šalomskienė, 81 m. U. V. Vaitkevičius, 1992 m. *Sg.* LTR 6167/104/.

17. P. Šiudainių k., Šlčn raj. – Jadvyga Kėldanavičienė-Januškevičiūtė, 67 m. U. D. Vaitkevičienė ir V. Vaitkevičius, 1996 m. *Sg.* LTR 6447/606/.

18. P. Žiežulio k., Trak raj. – Marija Naruckienė, 74 m. U. V. Vaitkevičius, 1993.

Plg.: „Kai tik pamatysi jauną Mėnulį, reikia triskart kalbėti: „Klausė jaunas pas seną, ar skauda dantys mirusiam“ (BILMM 82); „<...> Пытауся стары у маладога, ці баляць зубы у мертога. Не баляць у смерці і у мяне да смерці“ (BaZa 606).

NEW MOON

VYKINTAS VAITKEVIČIUS

Summary

The publication contains Lithuanian, Polish and the texts from Gudija (now the part of Byelorussia) with commentaries about the crescent moon: short prayers to the moon, stories, beliefs and exorcisms, which would be said with the advent of the crescent phase of the moon.